

ТЕМА 1. СПІЛКУВАННЯ ЯК ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЇ

ПЛАН

- 1.1. Теоретичні аспекти процесу спілкування
- 1.2. Розвиток спілкування в онтогенезі
- 1.3. Спілкування як потреба

1.1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ

Будь-яка людська діяльність неможлива поза спілкуванням

О.О. Леонт'єв

Ознайомлення з таким психологічним феноменом, як спілкування, розпочнемо зі стародавньої притчі. Посеред шляху лежав пес, повз нього проходило безліч людей, і кожен з них, проходячи поводив себе по-різному. Одні обережно обходили боком, щоб не наступити на нього, інші боляче штовхали, щоб не заважав, ще одні охоче жбурляли камінням або голосно на нього кричали. А неподалік сидів старий жебрак. Дивився він на все це та й запитав у пса: «Чому ти тут лежиш?», на що той відповів: «Я шукаю собі доброго хазяїна».

Якщо цю притчу перекласти мовою сьогодення, то можна сказати, що наше з вами життя — той самий шлях, посеред якого є ми. На ньому ми зустрічаємося з різними людьми, всі вони по-різному до нас ставляться, вони не завжди стримані, часто в нас із ними виникають сварки або просто проявляється незадоволення. Така поведінка людей має певне підґрунтя, яке можна пояснити з психологічної точки зору, чим, власне, і займається предмет психології спілкування. Вивчивши його, можна зрозуміти інших, їхні почуття, емоції, бажання, можна навчитися, як поводитися, коли сварка не тільки виникла, а й переросла в конфлікт, як володіти собою, своїм голосом, як вміти читати невербальну поведінку і т.ін.

Суспільство являє собою багатоякісну і багаторівневу систему відношень людини до світу. Воно включає не лише відношення людини до предметного світу, а й до інших людей, з якими вона вступає в прямі і опосередковані контакти, тобто спілкування.

Психологія спілкування — це розділ загальної психології, предметом якого є психологічна специфіка процесів спілкування, які розглядаються під кутом зору взаємовідносин особистості та суспільства. Говорячи про психологічну специфіку, варто мати на увазі, що процеси спілкування можуть бути розглянуті не тільки під психологічним, а й під іншим кутом зору — соціологічним, лінгвістичним та ін.

Спілкування за своїм походженням і змістом — продукт вітчизняної науки. В англomовній психологічній літературі поширене поняття «комунікація». Семантично «спілкування» і «комунікація» майже збігаються, бо означають «спільність», «з'єднання», «повідомлення».

Дамо наукове визначення поняття комунікації, яке зафіксоване у Лінгвістичному енциклопедичному словнику: *«Комунікація — специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізна- еально-трудоої діяльності»*.

У той самий час спілкування є необхідною умовою будь-якої діяльності людини, але при цьому маючи суспільну природу, а ми говоримо про діяльність лише тоді, коли ця діяльність соціальна за своєю суттю, а не за зовнішніми формами її існування. Тому можна стверджувати, що будь-яка людська діяльність неможлива поза спілкуванням. Отже, комунікація є важливим елементом діяльності людини.

За концепцією С.Л. Рубінштейна діяльність — це психологічне поняття, яке визначається активністю або процесуальністю, а саме — специфічною предметно- та соціально- детермінованою організацією, яку варто позначати терміном «діяльність». Він

приписує не самим психічним процесам, а їхнім зовнішнім проявам, формам та безпосередній дії на зовнішній світ — нехай це світ речей чи людей немає значення.

Аналізуючи праці Д.Н. Узнадзе, можна зазначити, що для нього поняття діяльності є звичайна активність психіки. Інше питання, що ця активність означає відношення суб'єкта до навколишньої дійсності.

А.В. Петровський розглядає діяльність як внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність людини, яка регулюється свідомою метою.

О.О. Леонтьєв розділяє позицію психологів школи Л.С. Виготського. Психологічний аналіз показує, що внутрішня, ідеальна діяльність має таку саму будову, як і діяльність практична. Важливою психологічною особливістю діяльності є те, що вона включається в психічну активність окремої особистості та соціально детермінована. О.О. Леонтьєв зазначає, що діяльність людини завжди соціальна, незалежно від того, здійснюється вона безпосередньо в колективній формі чи в формі індивідуальної творчої активності. Надалі будемо говорити про такий вияв діяльності, як мовленнєва діяльність, в основі якої лежить процес спілкування.

Мовленнєва діяльність і взагалі спілкування як діяльність, зокрема, є таким самим видом діяльності, як продуктивна та пізнавальна діяльність, вона має в психологічному відношенні таку саму принципову організацію. Так само може розглядатися як з точки зору об'єктивного результату та соціальної організації. Мовленнєва діяльність може трактуватися не тільки в плані психології спілкування, а й як соціальна взаємодія.

Резюмуючи вищезазначене, скажемо, що мовленнєва діяльність визначається як спеціалізоване застосування мови для спілкування (діяльність професійного оратора, лектора, драматичного актора, естрадного співака та ін.)

Відомо, що спілкування (комунікація) — це обмін повідомленнями, інформацією, яка подається у вигляді усних чи письмових текстів мовою, якою володіють співрозмовники. І здійснюється у мовленнєвих актах, різних за формою (діалог, полілог, монолог). Неодмінним учасником спілкування, крім мовця, є слухач, реальний чи уявний. Мовлення, таким чином, є конкретне говоріння, усне чи писемне, а також сприйняття (слухання або читання).

Що є мотивом та метою комунікації? Принцип вмотивованості та доцільності визначає і наші мовленнєві вчинки. Співрозмовники, як правило, вступають у мовленнєвий контакт, щоб повідомити і дізнатися, обговорити і домовитися, запропонувати, спонукати до дії та ін. Навіть випадкова розмова в очікуванні потяга викликана мотивом (тривогою очікування) і має мету (заспокоїти себе чи співрозмовника).

Метою комунікації є досягнення взаєморозуміння чи забезпечення взаємодії. З'ясування позиції співрозмовника, досягнення взаєморозуміння, забезпечення взаємодії є глибинною схемою стратегії спілкування.

Відомо, що комунікація торкається всіх сфер свідомої діяльності людини. На це є причини. Людина — соціальна істота, яка може нормально жити і діяти тільки в оточенні інших людей, разом з якими індивід входить у суспільні структури і виконує громадські функції. Кожен із нас — особистість, що проявляється через соціальні ролі — в родині, на роботі, в навчанні, на відпочинку та ін. Соціалізація індивіда, тобто його включення у структуру суспільства, — це мотив, що спонукає дітей засвоювати рідну мову, а дорослих — вивчати іноземну мову. Отже, соціалізація досягається через комунікацію. Згадайте історію Робінзона Крузо: опинившись поза соціальним оточенням, він сконструював собі умовного співрозмовника у вигляді щоденника, з яким і обговорював свої плани.

Таким чином, комунікація спирається на надзвичайно важливі цілі — взаєморозуміння і взаємодію та могутній мотив — потребу у соціалізації. Без комунікації неможливе існування суспільства і, відповідно, життя індивіда. Якщо немає мотиву і мети, ми надаємо перевагу мовчанню, намагаємось обійтися без комунікації, якщо можемо

обійтися без чужої допомоги. Безумовно, мова має і інші функції, наприклад, *когнітивну* (функцію пізнання: в словах накопичені наші знання про світ), *естетичну* (нам може подобатися вірш навіть безвідносно до його змісту) та ін. Але ці функції мови вторинні, вони є похідними від комунікативної або супроводжують її.

Отже, головна мета комунікації — *обмін інформацією різного роду*. Спілкування та обмін інформацією між людьми здійснюється не тільки за допомогою мови. З давніх часів у людському суспільстві використовувалися додаткові засоби спілкування і передачі інформації, багато з яких існує й дотепер. Наприклад, аборигени Африки використовують мову свисту, сигнали барабанів, дзвіночків, гонгу та ін. «Мова квітів», поширена на Сході, також є засобом передачі інформації, яку в деяких випадках не дозволяється передавати словами (наприклад, троянда — символ любові, айстра — суму, незабудка — пам'яті та ін.). Дорожні знаки, сигнали світлофора, сигналізація прапорами тощо — усе це засоби передачі інформації.

Більшість вітчизняних дослідників розмежовують поняття «спілкування» і «комунікація», підкреслюючи, що, на відміну від комунікації, у спілкуванні відображена вся складність реального світу людських відносин з його цінностями і суб'єктивними смислами. Крім того, якщо в понятті «спілкування» наголос робиться на взаємному обміні інформацією (діалогічність, взаєморозуміння), то в понятті «комунікація» наголошується на передачі інформації.

Спілкування — це універсальна потреба людського буття, яка виникає і функціонує в різних формах людських відносин.

Однією з форм взаємодії суб'єкта і об'єкта діяльності, ланкою, яка зв'язує суспільно-історичний досвід з колективною діяльністю, виступає мова. Саме мова є найпершою і найхарактернішою ознакою людини.

Мова як найважливіший засіб людського спілкування виступає також засобом пізнання, мислення. Завдяки цьому комунікація між людьми є основним механізмом становлення людини як істоти соціальної, засобом впливу суспільства на особистість.

Мова також є основною формою національної культури і насамперед — першоосновою літератури. Спілкуючись між собою, люди користуються реченнями. Отже, речення — основна одиниця спілкування. Мова існує у вигляді різноманітних актів мовлення, повторюваних усно і зафіксованих за допомогою письма. Кількість мовленнєвих ситуацій нескінченна, тому що їх змістом є оточуючий нас світ. Відповідно, нескінченна і кількість наших повідомлень. Як же в такому випадку оволодіти мовою?

Відомо, що, наприклад, В. Шекспір, Л. Толстой обходились у своїх творах словником, який становив 20-25 тисяч слів. Дипломований перекладач іноземної мови знає 4-6 тисяч слів. У межах повсякденного спілкування ми користуємося приблизно 2 тисячами слів. Як же нам вдасться обмежити нескінченність світу?

Справа в тому, що величезна кількість комунікативних завдань зводиться до комбінації із обмеженої кількості комунікативних інтенцій, як арифметична задача будь-якої складності складається із послідовних дій складання, віднімання, множення, ділення. У наших мовленнєвих актах ми інформуємо, переконуємо, звертаємось із проханням, погоджуємося, ділимося думками та оцінками. Але, незважаючи на різноманіття комунікативних ситуацій, число «типових» комунікативних завдань невелике, а відповідно до цього — невелике й число їх стандартних рішень. Ми говоримо тільки про те, що цікавить нас самих та наших співрозмовників. Чим частіше повторюється деяка комунікативна задача, тим кращими стають засоби її мовленнєвої реалізації.

Комунікація як діяльність потребує розвитку автоматизованих навичок, творчих мовленнєвих вмінь та «відчуття мови». Безумовно, знання, особливо лексичні, граматичні, фонетичні, становлять основу, з якої розвиваються навички цієї діяльності. Ці знання людина одержує ще в школі. Але головна вада навчального процесу в школі полягає в тому, що учні, вивчаючи мову, не володіють нею, тобто не вміють застосовувати вже набуті знання в конкретній мовленнєвій ситуації.

У наш час, коли гуманізація всіх сфер життя є провідною тенденцією при розв'язанні будь-якої проблеми, впливова сила мови повинна активізуватися. Виникає велика потреба у використанні мовних засобів під час спілкування один з одним і з іншими людьми, тобто виникає проблема володіння комунікативними навичками та мовленнєвими вміннями на достатньому рівні. Володіти такими вміннями та навичками — це означає вміти правильно вибрати стиль мовлення, підкорити форму мовленнєвого висловлювання завдання спілкування, застосувати ефективні мовленнєві засоби.

Під час спілкування необхідно врахувати такий момент: мовленнєві навички за своєю природою є механічними, стереотипними. Комунікативні вміння мають творчий характер: умови спілкування ніколи не повторюються повністю. Згадайте давньогрецького філософа Геракліта: «Ніхто двічі не може увійти в одну річку, через мить і він не той, і річка інша». Отже, кожен раз відповідно до ситуації спілкування людина підбирає необхідні мовні засоби та мовленнєві навички. Тому прийоми та форми навчання комунікативних вмінь повинні відрізнятися від прийомів навчання мовленнєвим навичкам.

Під поняттям «комунікативні вміння» розуміємо, насамперед, володіння різними функціональними стилями, тобто вміння використовувати мовні засоби, оптимальні для конкретної мовленнєвої ситуації, додержання правильної літературної вимови, правопису, лексичних, граматичних і орфоепічних норм. Без цих вимог не можна говорити про опанування комунікативними вміннями. Але зміст цього поняття включає в себе і уміння найточніше й найповніше висловити думку, логічно її обґрунтувати, вміло застосувати мовну скарбницю досвіду багатьох поколінь, народну мудрість, мораль і культуру народу — прислів'я і приказки, які дійшли до нас із сивої давнини.

Розглянемо вираз «мовленнєва комунікація». Чому в цьому виразі використовується слово «мовленнєва», якщо досі ми казали, що мова — найважливіший засіб спілкування? Відповідь на це ми знайдемо після з'ясування відмінностей, що існують між поняттями «мова» і «мовлення». Нагадаємо, що ці поняття розрізняються в багатьох мовах (англ. Language / speech; нім. Sprache / rede; франц. Langage / parole).

Спрощено можна сказати, що мова — це система знаків, одиниці якої і відношення між ними створюють ієрархічно впорядковану структуру. Саме в цьому значенні слово виступає як знак. У цьому значенні говорять про систему української, російської, англійської і будь-якої іншої мови. Універсальними мовними одиницями (тобто одиницями, що існують у будь-якій мові) є звуки, морфеми (корені, суфікси, префікси), слова, словосполучення, речення. Кожна одиниця належить до певного рівня мови. Ці рівні взаємопов'язані і суворо впорядковані: звуковий рівень — морфемний — лексичний — морфологічний — синтаксичний — семантичний (або смисловий) рівень. У кожній мові існують правила, норми використання тих або інших одиниць.

Мовленням називається один з видів комунікативної діяльності людини: використання мови для спілкування з іншими людьми. У цьому смислі мовлення — це конкретна діяльність, що виражається або у звуковій формі, або в письмовій.

У слові «мова» переважаючим значенням є «система, структура», а в слові «мовлення» — «діяльність». Тому, визначаючи слово «комунікація», доречним є застосування терміна «мовленнєва».

Першим принципово важливим кроком у напрямі створення психології мовленнєвої діяльності як частини психології спілкування і тим самим як відносно самостійної частини загальної психології є поява «психолінгвістики». Ця міждисциплінарна галузь ставить перед собою завдання внутрішньої психологічної організації мови. До числа її завдань можна віднести, зокрема: рівні психофізіологічної організації мовленнєвої діяльності, оперативні одиниці мовлення та ін.

Психолінгвістика принципово орієнтована на дослідження тієї ланки мовленнєвої діяльності, тих факторів спілкування, які мають індивідуальний і в той же час універсальний характер.

До процесу спілкування є різні наукові підходи. Зокрема, згідно з концепцією Б. Ананьєва, людина є суб'єктом трьох основних видів діяльності: праці, пізнання та спілкування. На думку Б. Ломова та його послідовників, спілкування і діяльність — аспекти соціального буття людини. Згідно з їхнім підходом, спілкування вивчається з позиції притаманної йому власної самостійності як процес, що необов'язково зумовлюється потребами в спільній діяльності, оскільки може бути й самовмотивованим.

У цьому разі спілкування для людини є не лише засобом, а й метою. Можна пригадати безліч ситуацій, коли спілкування відбувалося (розповіді про літній відпочинок, прочитані книги, спогади про минуле тощо), хоча й не було вмотивоване потребою у спільній діяльності.

Отже, мовленнєва діяльність властива лише людині. Хтось може заперечити: а хіба немає якогось аналогу людської мови у тварин? Чи не згадувалося про «котячу мову»? Адже буває, що крик однієї ворони піднімає в повітря усю воронячу зграю. Ви також спостерігали, як двоє мурашок, зустрівшись, щось передають одна одній, спілкуючись «вусиками-антенами»; поспілкувалися — і ось уже потяглася низка мурашок до розсипаного десь у кутку підлоги цукру. Так, і в тварин існує розвинена система комунікацій — вони дійсно подають одна одній сигнали, наприклад, про якусь загрозу.

Вираз «розуміти мову тварин» давно став для нас звичним і навіть набуває конкретності (дослідники цілком серйозно стверджують не лише про «котячу», а й про справжні «собачу» або «мавпячу» мови тощо).

Головна відмінність комунікації людини й тварини полягає в тому, що людині притаманні вищі форми психологічного узагальнення тільки завдяки тому, що вона за допомогою мислення відображає дійсність. Здавалося б, тварина також здатна до узагальнення, оскільки вона може здійснювати функціональне одухотворення матеріально різних сигналів та функціонально розмежовувати їх. Але чи можна в даному випадку ставити знак рівності? Чи можна вважати, що слово має для людини фіксоване значення, оскільки воно щось заміщає, воно стоїть замість іншого немовного сигналу?

Звичайно, ні, і між твариною та людиною є велика відмінність. Людина реагує не на сам знак як фізичне явище, не на те, що означає. Саме це притаманне лише тваринам, які «розуміють» людську мову, наприклад, собакам. У собаки немає фіксованого сприйняття слів мови людини. Собака орієнтується насамперед на акустичні ознаки мовного сигналу. Людина ж реагує на те, що цей знак означає, і слова, які мають належність до мови людини, відзначаються властивістю набувати нових значень.

Пізнаючи дійсність, предмети і явища в їх зв'язках та взаємозалежностях з іншими предметами та явищами, людина виділяє в цих предметах суттєві ознаки, абстрагує їх, закріплює і передає іншим людям, які проектують таким чином суспільне знання, суспільний досвід на нову дійсність, опосередковуючи ним свою свідомість.

Отже, комунікативні сигнали, що їх подають тварини, принципово відмінні від людського мовлення: адже вони ґрунтуються на першій сигнальній системі — елементарних рефлексів, реакції на зовнішнє оточення. Тому «мова тварин» незрівнянно бідніша й простіша, ніж людська. Людське ж слово — продукт другої сигнальної системи. Тому комунікація між тваринами відбувається на рівні інстинктів, а комунікація між людьми — на рівні інтелектуального спілкування.

Фізіологічною основою спілкування в людини є домінування діяльності лівої півкулі мозку, де розташований *центр руху мовлення* (він відповідає за вимову та силу голосу), *центр зору мовлення* (він відповідає за читання), *центр слуху мовлення* (регулює сприймання мови на слух та її розуміння), *графічний центр* (відповідає за писемне мовлення). Характерно, в разі при ушкодженні саме цієї ділянки головного мозку виникає *афазія* (мовленнєві дефекти).

1.2. Розвиток спілкування в онтогенезі

Індивід може реалізовуватися як соціальна істота лише в спілкуванні з іншими людьми. Людина, з'являючись на світ, не має ніяких навичок, здібностей для існування. Ті

якості, які забезпечують її життєдіяльність у певному соціумі, вона набуває в процесі спілкування. Іноді говорять, що якби раптово на Землі зникли люди віком старші двох років, то малюки, які вижили, вирости б дикунами. Вони не змогли б скористатися досягненнями прогресу людства. Більше того, вони не змогли б розмовляти один з одним, не знали мови. Все це виникло в процесі спілкування в далекій давнині людства, і всього цього навчається кожна людина від інших людей теж у процесі спілкування з ними.

Коли говорять про роль спілкування у формуванні людської психіки, то наводять приклади дітей-мауглі. Ці класичні приклади показують, що без спілкування з людьми дитина не стане людиною в повному розумінні цього слова. Але відносно мауглі існує цікава наукова гіпотеза, яка дає можливість подивитися на цю проблему з іншого боку. Згідно з цією гіпотезою, всі мауглі — діти розумово неповноцінні.

Знижені інтелектуальні здібності сприяють пробудженню інстинктів і адаптивних механізмів, що дозволяє таким дітям вижити в природному середовищі. Психічно повноцінна дитина в подібній ситуації не змогла б вижити, тому що інстинкти зникли заради того, щоб дати життя новим силам, які дозволяють дитині ввібрати багатства світу людей.

На ранніх етапах онтогенезу спілкування має особливо велике значення для розвитку особистості дитини. Поведінка, діяльність і ставлення дитини до світу і самого себе значною мірою визначається її спілкуванням з дорослими. Як підмічав Д.Б. Ельконін, дитина — це завжди дві людини: вона і дорослий. Сучасні дослідження поведінки немовлят (О.В. Запорожець, М.І. Лісіна, Д.Б. Ельконін) показали, що в перші дні після народження діти не виявляють потреби у спілкуванні з дорослими. Це свідчить про те, що потреба у спілкуванні не природжена, а формується в процесі взаємодії з дорослим.

Спілкування¹ з оточуючими людьми складається в онтогенезі поступово. Його передумовою є реакції зосередження, які виникають у малюка в перші дні життя в контакті з дорослими. Однією з перших ознак цих контактів є посмішка дитини у відповідь на ласку дорослого (на 4-ому тижні життя). Вже на другому місяці життя виникає специфічно людська соціальна за своєю природою потреба — потреба в дорослій людині, у спілкуванні з дорослими, що доглядають дитину. Первинною формою вияву цієї потреби є реакція пожвавлення. Це є безпосередньо-емоційне спілкування з партнером. В такому спілкуванні, виражаючи своє ставлення до партнера, діти використовують різні експресивно-мімічні засоби (погляд, посмішка, виразні рухи, вокалізація).

Отже, виділимо основні **етапи оволодіння процесом комунікації** в онтогенезі дитини:

1. Домовленнєвий етап, який триває приблизно до 11 місяців. На початку відбувається розвиток фонематичного слуху: немовля вчиться розрізняти інтонацію, тембр голосу людей, які його оточують, а з двомісячного віку починає агукати — співати голосні звуки. Це і є початок зворотного зв'язку — прагнення маленької дитини відповісти оточенню, увійти з ним у контакт. Агукання переростає в лемент, нескінчене повторення складів («ма-ма», «та-та», «ба-ба»), а згодом — у свідоме вимовляння слів.

2. Етап початкового оволодіння мовою: дитина, коли їй виповнюється рік, починає вимовляти слова, спочатку просто наслідуючи дорослих — вона прагне насамперед задоволення своїх елементарних потреб. Слів ще не вистачає, і вони є багатозначними. Так, вимовляючи слово «мама», малюк сигналізує про різні речі: можливо, йому хочеться пити, можливо — на руки, а може, слід допомогти йому щось зробити. На допомогу приходять активна жестикуляція, міміка тощо.

3. Етап оволодіння граматичною структурою мови — наступний: лексикон розширяється, у мовленні дитини з'являються певні граматичні конструкції тощо; цей період триває до 7 років. Саме цей вік, який педагоги називають дошкільним, особливо відкритий для оволодіння й рідною, і, паралельно, різними іноземними мовами.

1.3. СПІЛКУВАННЯ ЯК ПОТРЕБА

У зв'язку з вищезазначеним по-новому бачиться проблема генезису спілкування як потреби людини. І перше питання — чи існує взагалі така потреба?

Майже всі психологи, які намагаються дати класифікацію потреб (needs), включають сюди і потребу у спілкуванні. Відома класифікація Гілфорда відносить її до соціальних потреб. Р. Кеттел говорить про «інстинкт спілкування». Потреба спілкуватись у концепції А. Маслоу трактується як основна, фундаментальна потреба людини. В Маккола потреба в спілкуванні також вроджена і трактується як потяг до взаємодії. З іншого боку, О.Г. Ковалев, класифікуючи потреби на матеріальні, духовні та соціальні, відносить потребу в спілкуванні до числа останніх. А.В. Петровський вважає її духовною потребою (за походженням — культурною).

Потреба в спілкуванні властива не лише людині, а й багатьом тваринам, які з'являються на світ безпорадними і потребують догляду. Спочатку ця потреба в маленькій дитини, можливо, має деяку подібність з тваринами. Але швидко набуває рис людського характеру. Тобто першочергово потреба у спілкуванні «тваринна», тобто не є соціальною — насправді це інша потреба. Стаючи людською, вона перестає бути лише потребою в спілкуванні, але з самого початку стає з'єднувальною ланкою між особистістю дитини та оточуючим світом. Дитина вступає в кооперацію з дорослим для досягнення тих чи інших цілей.

Спілкування необхідне людині, щоб поділитися з іншими почуттями і переживаннями, отже, щоб відчувати себе людиною. Фрустрація цієї базової потреби призводить до важких стресів. Зрозуміло, що йдеться про особливу цінність спілкування для людини, яке не можна звести до спільної діяльності.

На ґрунті потреби в спілкуванні — першої соціальної потреби дитини — виникають усі інші соціальні потреби:

1) афіліація (з'єднання, зв'язок) — це потреба в емоційному контакті, дружбі, любові. Афіліація проявляється у прагненні бути в спілкуванні з іншими людьми, взаємодіти з оточуючими, давати комусь допомогу і підтримку і приймати її від іншого;

2) соціальна підтримка — це почуття, що тебе підтримують інші. Соціальна підтримка включає чотири компоненти: по-перше, це емоційна підтримка (впевненість у тому, що про тебе хтось турбується, любить і піклується); по-друге, це оціночна підтримка (соціальне порівняння і відповідь на запитання, чи правильно я ставлюсь до того чи іншого явища); по-третє, це інформаційна підтримка (інформація про те, як сприймати явища); по-четверте, це інструментальна підтримка (отримання конкретної дієвої допомоги).

Одним з найбільш явних і очевидних ознак дефіциту спілкування є самотність. Самотність — це сукупність емоцій, які виникли у відповідь на відчутий дефіцит у кількості і якості соціальних зв'язків.

Самотність може проявлятися так:

- відчай (панічний жах, немічність, відчуття покинутості);
- депресія (почуття горя, пригніченості, спустошеності, жалості до себе і відчуженості);
- нестерпна нудьга (почуття недосконалості, нетерпіння, нудьги, неможливість зосередитись);
- нелюбов до себе (відчуття власної непривабливості, нерозумності і постійне відчуття безпеки).

Незалучення в різні взаємовідносини не тільки призводить до самотності, а може мати серйозні наслідки для здоров'я людини;

3) атракція (приваблювати) означає позитивні почуття по відношенню до іншого індивіда, прагнення перебувати в його товаристві (привабливість іншої людини, потяг до неї). У багатьох випадках люди не вибирають свідомо яку-небудь компанію. Наприклад, у спортивний клуб вступають не тому, що їм дуже подобаються члени клубу. Або, переїжджаючи на нове місце проживання, як правило, ніхто не знає заздалегідь, які

будуть сусіди. Проте опинившись в одному просторі, індивіди дуже часто налагоджують стосунки, які можуть перерости в дружбу. Існують дослідження, які показують, що просторова близькість і потяг до спілкування сприяють виникненню атракції;

4) дружба — форма міжособистісної взаємодії, яка характеризується вибірковими стосунками, взаємною прихильністю учасників спілкування, високим рівнем задоволеності міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів. Характеризується щирістю стосунків, відкритістю почуттів, взаємним інтересом до справ іншого, активною взаємодопомогою, максимальною відвертістю, взаєморозумінням, задоволенням від взаємин;

5) любов — інтимні почуття людей, які супроводжуються емоціями ніжності, захоплення, ревностів, взаєморозуміння, взаємо- підтримкою, задоволенням від взаємного спілкування. Закохана людина виявляє стійкі почуття (за психологічною природою вони суттєво відрізняються від дружніх почуттів), які фізіологічно, емоційно і морально засвідчують її бажання всіма своїми особисті- тісно-значущими рисами бути представленою в життєдіяльності іншого, спонукати його до відповідних реакцій і потреб.

Усі ці потреби не є вродженими. Вони як соціальні потреби складаються, як правило, в дитинстві, ранній юності, формуючи характер і накладаючись на відповідні задатки.